

EGY BESZTERCEBÁNYAI KÖNYVKERESKEDŐ A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN

HERMANN ZSUZSANNA

A MOHÁCS UTÁNI MAGYARORSZÁGI KÖNYVKERESKEDELEM

Számos tényezővel magyarázható, általános jelenség az, hogy a nyomtatott könyv történetének kutatásában nagyobb szerepet kapott a kezdet, a XV. század és a századforduló, mint a közvetlen folytatás. A magyarországi könyvtörténet irodalmában talán elsősorban a könyvkereskedelemre jellemző ez.

Elég sokat tudunk ma már a könyvkereskedelem magyarországi út-törőiről, azokról, akik a XV. század végén és a XVI. század elején Budán működtek. A XVI. század végétől kezdve ugyancsak vannak meglehetősen alapos értesüléseink egyes könyvkereskedőkről. A Mohács utáni könyvkereskedelem azonban nemcsak elhanyagolt, hanem lebecsült terület is a könyvterjesztés történetében. Az általános nézet kifejezésének tekinthető egy újabban megjelent munka véleménye: „A mohácsi vész után a [könyvkereskedői] pálya leromlott, kisszerűvé vált, s aki könyvek árusításából akart élni, annak más jövedelmi forrásról is gondoskodnia kellett.”¹ Nem lenne nehéz magyarázatot találni erre a jelenségre, hiszen a mohácsi vész utáni időszak a nem kevés vihart megélt magyar történelemben is az egyik legnehezebb volt. Azt a kis, többnemzetiségű területet is, amelyet akkor Magyarországnak neveztek, polgárháború és a török pusztította vagy fenyegette. Nem lenne csoda, ha a könyv olvasása és ezzel a könyvkereskedelem is háttérbe szorult volna.

A helyzet mégsem volt ennyire komor. A török hódítás után megmaradt magyarországi városok egyikének, Besztercebányának, levéltári anyagában olyan adatokra bukkantam, amelyek alapján cáfolnom kell az előbbi, a korszak könyvkereskedelmét általánosan elmarasztaló ítéletet. Ezek az adatok azt mutatják, hogy ennek a szlovákokkal keveredett, de akkor még túlnyomóan német lakosságú bányavárosnak az 1530-as évektől saját, önálló könyvkereskedője volt, aki hivatásszerűen — és a jelek szerint kizárólag — könyvek és papíráruk terjesztésével foglalkozott. Az önálló könyvkereskedő megjelenése pedig mindenképpen a könyv terjesztésének haladottabb fokát, a könyvkiadáson belüli munkamegosztás fejlődését jelzi. Még fejlettebb viszonyokra mutat, ha ez a könyvkereskedő egy bizonyos szűkebb körzeten belüli könyvigényeket elégít ki.

¹ Fitz J.: A magyar könyv története 1711-ig. Bp., 1959. 104. l.

A XV. század végén és a XVI. század elején működő budai könyvkereskedők még elsősorban kiadók voltak: kereskedelmi tevékenységük az általuk kiadott könyvek értékesítésére szorítkozott. A könyvkiadás történetében azt a fázist képviselték, amikor a nyomdász és a kiadó személye már elkülönült egymástól, de a kiadó még egy személyben kereskedő is volt. A további munkamegosztás már itt elkezdődhetett, ha a kiadott könyvek értékesítését külön alkalmazott végezte. A könyv iránti igény megnövekedésével azonban ez a munkamegosztás tovább fejlődött: a kiadói és könyvterjesztői munka elkülönült egymástól. Megjelentek az önálló, a kiadóktól független könyvkereskedők, akiknek tevékenysége már nem egy-egy kiadó könyveinek értékesítésére szorítkozott, hanem általában a *kiadott* könyvek terjesztésére.

Ezek a nem kiadói alkalmazottként működő könyvkereskedők is különböző fokon és módon dolgoztak. A „házaló” könyvárus egyik helyről a másikra vándorolva, főleg a vásárokon árulta portékáját — a könyv mellett valóban sokszor egyéb árut is. (Őt mintázza az a sokszor reprodukált korabeli kép, amely a XVI. századi könyvkereskedőt vándorlása közben, egyik kezében tarisznyáját fogva, a másikban egy könyvet kínálva ábrázolja.) Olyan helyeken azonban, ahol ezt a könyvigény lehetővé tette, megjelentek az inkább helyhez kötött, esetleg üzlettel rendelkező könyvárusok is.

A határvonal azonban nem volt éles e különböző típusú könyvárusok között. Egy-egy konkrét esetben igen nehéz megállapítani, hogy a könyvkereskedő melyik fajtájáról van szó. (A magyarországi könyvtörténet irodalma — némi leegyszerűsítéssel — általában „vándor” könyvárusoknak nevezi e korszak könyvkereskedőit.) A korabeli szóhasználat ugyanis semmiféle megkülönböztetést nem tett: egyaránt „bibliopolá”-nak illetve „Buchführer”-nek nevezték mindenkit, aki a könyv terjesztésével foglalkozott, a kiadótól a „házaló” könyvárusig. (A „Buchführer” szó egyébként, szemben a mai „könyvelő” jelentésével, akkor még kizárólag könyvkereskedőt jelentett.)

Németországban már a XV. században megjelentek az önálló könyvárusítók: az 1483 és 1500 közötti augsburgi adókönyvekből 12 „Buchführer” mutatható ki, Lipcsében 1489 és 1530 között 30 működött, ebből 3 még a XV. században.²

Egy-egy adat arra mutat, hogy már a XVI. század elejétől Magyarországon is működtek ilyen önálló könyvkereskedők. Annak, hogy igen keveset tudunk róluk és ezáltal a könyvkereskedelemnek erről a fázisáról, egyszerű gyakorlati oka van. Ezek a könyvkereskedők nem voltak sem társadalmilag jelentős, sem gazdag emberek, a történelemírásnak pedig örök nehézsége, hogy szegény és társadalmilag jelentéktelen em-

² E. Kuhnert—H. Widmann: Geschichte des Buchhandels. (Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. Aufl. 1. Bd. Wiesbaden, 1952 301. l.; — F. Kapp: Gesch. des deutschen Buchhandels. 1. Bd. Leipzig, 1886. 274—277., 303. l.

berekről csak akkor kap hírt, ha valami rendkívüli történik velük. Könyvkereskedői tevékenységükről is sokszor csak onnan értesülünk, hogy vezetéknévként foglalkozásukat jelölték meg. (Ebben az esetben ugyanis természetesen nem lehet szó a foglalkozásnak vezetéknévként való megkövüléséről, a bibliopola, Buchführer elnevezés nyilván tényleges tevékenységet takar.) Azt sem tudhatjuk biztosan, hogy magyarországi városok polgárai vagy külföldiek voltak-e.

Általában a könyvkereskedelemtől teljesen függetlenül bukkannak elő egy-egy városi feljegyzésben. Így szerepel egy Márk nevű könyvkereskedő (Marcus bibliopola) egy eperjesi polgár 1519-ben írt végrendeletében azok között, akiknek a végrendelező tartozott.³ Nagyszébenben először 1506-ban és utoljára 1524-ben tűnik fel egy Johannes „Buchfyrer” illetve „bibliopola”, 1524-ban oly módon, hogy két szebeni polgár közt folyó perben szerepelt.⁴

Külön kell szólnunk a Kassán 1535-ben és Eperjesen 1542–43-ban felbukkanó Márton könyvkereskedőről, mert az irodalom éppen őt hozta fel a könyvkereskedelem lezüllését bizonyító példaként. 1535-ben a kassai jegyzőkönyv szerint Márton *könyvkereskedő és könyvkötő* Ambrus nevű segédje által két kassai polgárral szembeni pénzkövetelését jelentette be.⁵ Az eperjesi számadáskönyvekben viszont 1542-ben és 1543-ban szerepel egy-egy tétel a Márton könyvkereskedőtől vásárolt fűszerről. A két személy azonosságát nagyon valószínűvé teszi az a tény, hogy az eperjesi számadáskönyvban 1542-ben Márton mellett egy Ambrus bibliopola is előfordul, azonos nevű azzal, akit a kassai jegyzőkönyvben Márton könyvkereskedő és könyvkötő segédjeként említettek.⁶ Ez a Márton tehát nem is az önálló könyvkereskedelemre, hanem arra az — egyébként gyakori — esetre példa, amikor a könyvek árusítását a könyvkötő végezte. Az a mód viszont, ahogyan az irodalomba bekerült, arra példa, milyen rendkívül szívos a felületes megállapítások élete. Az irodalomban ugyanis Gulyás Pál nyomán makacsul és szinte szószerint ismétlődött az a korabeli könyvkereskedelem állapotának jellemzésére felhozott kijelentés, hogy egy bizonyos Márton könyvkereskedő Eperjesen több fűszert adott el, mint könyvet.⁷ Nyilvánvaló, hogy a fennmaradt adatok egy dolgot bizonyítanak biztosan: azt, hogy Márton könyvkereskedő Eperjesen fűszert is eladott. Ennek — minthogy a város vásárolt

³ Iványi B.: Az írás és könyvek Eperjesen a XV–XVI. században. Magyar Könyvszemle. 1911. 220. l.

⁴ F. Kapp i. m. 302. l.; Iványi B.: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600. Bp., 1937. (Az OSzK kiadványai. 4.) 21–22. l.

⁵ Kemény L.: Adalékok a kassai könyvmásolók, könyvkereskedők és könyvnyomtatók történetéhez. M. Könyvszemle. 1910. 190–191. l.

⁶ Iványi B.: Az írás és könyvek Eperjesen. 220. l.

⁷ Gulyás P.: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. M. Könyvszemle. 1923. 70. l.; Gulyás P.: A könyvnyomtatás Magyarországon a 15. és 16. században. Bp., 1931. 252. l.; Fitz J. i. m. 104. l.

tőle — nyoma maradt a számadáskönyvben, míg arra, hogy könyvekkel foglalkozott, „csak” a neve utal. (Szigorúan ragaszkodva egyébként a fennmaradt adatokhoz, azt kellene mondanunk, hogy Márton könyvkereskedő csak fűszert árusított.)

Az 1540-es évekből azonban szórványosan hírt kapunk valóban könyvkereskedői tevékenységről is. Brassóban 1543-ban Valentinus könyvkereskedő 312 forintért vásárolt könyveket az új iskolai könyvtár számára. Gutler Gáspár eperjesi könyvkereskedő 1547 és 1563 között csaknem ugyanilyen értékben vásárolt és terjesztett könyveket.⁸ Bártfán pedig egy Dudlig Kristóf nevű könyvkereskedő 1548-ban 100 forint értékben vett át könyveket hitelbe egy wittenbergi cégtől.⁹

Valószínű, hogy a városi levéltárak anyagában még rejtőznek hasonló elszórt utalások egy-egy könyvkereskedőről, sőt ezek egyikéről-másikáról talán ennél többet is meg lehetne tudni.

A következőkben a besztercebányai ugyancsak Márton nevű könyvkereskedőt szeretnénk bemutatni, amennyire ezt a róla fennmaradt adatok megengedik. Ez a bemutatás nem lehet életrajz jellegű, márcsak azért sem, mert ennek a 400 évvel ezelőtt élt könyvkereskedőnek legfontosabb életrajzi adatait sem ismerjük. Semmit sem tudunk a családjáról, nem ismerjük születése és halála évét, még kevésbé gondolatait, vágyait, érzéseit, az emberi egyéniség legfontosabb összetevőit. Inkább egy olyan könyvkereskedői típus körvonalaát szeretnénk rajta keresztül megrajzolni, amely az irodalomban nem kapott helyet. Ez pedig talán adalék lehet a kor kulturális színvonalának megismeréséhez.

Egy könyvkereskedő tevékenysége mindig kölcsönhatásban áll környezete műveltségi viszonyaival. A mi esetünkben ez egyrészt azt jelenti, hogy a besztercebányai könyvtár működése egyúttal városának a XVI. század közepén elért kulturális színvonalát is jellemzi. Másrészt viszont, éppen ennek a működésnek körvonalazásához, érintenünk kell Besztercebánya — és környéke — e korszakbeli műveltségi viszonyait is.

A BESZTERCEBÁNYAI MÁRTON KÖNYVKERESKEDŐ ÜZLETI KAPCSOLATA A VÁROSI TANÁCCSAL

Besztercebánya városának monográfusa, Jurkovich Emil, noha más összefüggésben említést tesz Márton bibliopóláról is, az önálló könyvkereskedő megjelenését a városban 1578-ra teszi. Ekkor tűnt fel ugyanis egy könyvtáros, aki 4 forint adót fizetett az óra-toronyban levő boltja után.¹⁰ Valójában azonban, az üzlettel még nem rendelkező Márton sze-

⁸ Pukánszky B.: A magyarországi német irodalom története a legrégibb időktől 1848-ig. Bp., 1926. (Német philológiai dolgozatok. 31.) 147. l.

⁹ Gulyás P.: A könyv sorsa ... 69. l.

¹⁰ Jurkovich E.: Besztercebánya sz. kir. város monographiája. 1922. OSzK Kézirattár. Fol. Hung. 1930. 714. lev.

mélyében, már az 1530-as évektől volt a városnak önálló könyvkereskedője.

1533-tól az 1560-as évekig több-kevesebb rendszerességgel szerepelt Martin vagy Merthen „Buchführer” neve a város számadáskönyveiben. Szemben az Eperjesen fűszert eladó Mártonnal, a besztercebányai könyvárus valóban könyvkereskedői funkciót látott el: könyvet ugyan csak kivételesen, de papírt és papírárut adott el a városnak — ez pedig abban az időben szorosan a könyvkereskedő tevékenységi köréhez tartozott.

A számadáskönyvek 1533-ban említik először Martin „Puechfuierer”-t: 1 forint 33 dénárt fizettek neki 1 rizsma papírért „és néhány könyvért”. A „könyv” („puech”) itt valószínűleg ugyancsak papírt jelent. A papírt ugyanis kétféle mértékegységben árusították: a kisebb, 24—25 ívből álló konc (Buch) és annak általában hússzorosát, 480—500 ívet kitevő rizsma (Riess) egységében.¹¹ Az előbbiből Márton könyvkereskedő általában 2—3-at, egy esetben 9-et adott el, koncként 8 és 10 dénár közötti értékben. Gyakrabban vettek tőle 1—2 rizsma papírt, amiért rizsmánként 1 forint 25 dénár és 1 forint 50 dénár közti árat számított.

Az árak arra mutatnak, hogy viszonylag jobb minőségű papírt árusított: Eperjesen ugyanis ugyanebben az időben 1—1 konc papírt 7—8 dénárért, a rizsmát 1 forint és 1 forint 25 dénár közti áron vásárolták.¹² A besztercebányai számadáskönyvekben ugyancsak találunk 1 forint — 1 forint 10 dénáros rizsmaárakat is. Egyes 1 forint 50 dénáros tételeknél pedig külön megjegyzik, hogy ezt az összeget 1—1 rizsma jó papírért fizették ki, az egyik esetben éppen Márton könyvkereskedőnek.

A legjelentősebb összeggel Márton könyvárus az 1542-i számadáskönyvben szerepel, amikor 5 forintért „két nagy városi iktató-könyvet (Statregister)” adott el, egyiket a számadások, másikat a bírósági ügyek bejegyzésére.¹³

¹¹ Kivételképpen előfordult, hogy 1 rizsma 16 koncot tett ki: Selmezbányán 1550-ben 1 rizsma papírért koncként 8 dénárt számítva 1 forint 28 dénárt fizettek. Ld: Selmezbánya város lt. Inv. IX. 1928. (1550-i számadáskönyv.) 30. l. (Mfilmen: OL Filmtár Č 346. doboz.)

¹² Iványi B.: Az írás és könyvek Eperjesen... 137—146. l. — Bogdán István a 16. század első felének átlagos rizsmaárát 1 forint 53 dénárban állapítja meg. A század közepére, úgy látszik, az átlagár alacsonyabb lett. Ld: Bogdán I.: A magyarországi papíripar története 1530—1900. Bp., 1963. 29. l. — Az árak viszonyítása érdekében néhány adat az 1530—1560 közötti besztercebányai számadáskönyvekből: 1 messzely (Seitel vagy Seidel = kb. 0,35 l.) bor ára 3—6 dénár; 1 fertály (Viertel) gabonáé a 30-as években 40 dénár körül; 1 fertály zabé ugyancsak a 30-as években 20 dénár körül; 1 libáé 1559-ben 14 dénár; 1 pár cipő 15—16 dénár; 1 pár csizma 33 dénár; 1 ló 12—14 forint. (A forintot 100 dénárral számolták.)

¹³ Az említetteken kívül a következő évek számadáskönyveiben szerepel Márton könyvkereskedő papírárusítása: 1540 és 1546 között minden évben, majd 1558, 1561, 1563. Természetesen lehetséges, hogy egy-egy, az eladót meg nem jelölő papírvétel mögött is ő szerepel. A besztercebányai számadáskönyvek mikrofilmen megvannak az Országos Levéltárban is (C 78—83. doboz).

Egy-egy adat arra az — egyébként valószínű — tényre mutat, hogy Márton bibliopola papírárusítása a szomszédos bányavárosokra is kiterjedt: 1537-ben Körmöcbánya városa 1 rizsma papírt,¹⁴ 1554-ben pedig Selmezbánya városa két iktató-könyvet (Register) vásárolt tőle.¹⁵

A besztercebányai számadáskönyvekben két alkalommal szerepel Márton bibliopola neve kifejezetten könyv-eladással kapcsolatosan. 1537. augusztus 23-án 3 forintot fizetett neki a város „egy nagy könyvért, amelyre a városnak szüksége van, és amelyet Heinrich Khindlinger rendelt meg bírósága idején”. Két évvel később, 1539-ben, pedig egy „Remissorium”-ért kapott „Mert puchfierer” 2 forintot. Ezt a művet, amelyen minden bizonnyal a *Sachsenspiegel*hez készült egyik mutatót kell értenünk, ugyancsak Heinrich Khindlinger bírósága idején kérték a könyvkereskedőtől.¹⁶

Heinrich Khindlinger (vagy Kundlinger) 1534-ben volt bíró Besztercebányán. A könyvek megrendelése és átvétele között tehát három, sőt öt év telt el! Nem a könyvárus volt a hibás ebben a késedelemben. Könyvei szállítása közben olyan akadályba ütközött, amellyel szemben az egyszerű könyvkereskedő tehetetlen volt: az akkori idők „bürokratizmusába”.

Egy levélből értesülünk erről, amelyet Besztercebánya város tanácsa Thurzó Elek országbíróhoz intézett Márton könyvárus érdekében. Az 1536. június 2-án kelt levél szerint Martinus bibliopola, a város „szegény polgára („*honestus et pauper nostre civitatis concivis*”) panasszal fordult a tanácshoz a következő ügyben: A könyvkereskedőt a városi tanács és a Fuggereknek Besztercebányán dolgozó hivatalnokai (*officiales ac factores*) megbízták azzal, hogy néhány könyvet és számadáskönyvet (*rationalia*) Nürnbergben beköltessen illetve beszerezzen. Ezeket saját költségén Pozsonyba szállíttatta. Ott néhány hétig a harmincadházban őrizték a holmiját, majd azokkal az árukkal együtt, amelyek harmincada a királynőt illetik, Wartberg oppidumba (Szenc, ma Senec, Pozsony mellett) szállították a harmincadosok, anélkül, hogy a könyvekről harmincad-jegyzéket állítottak volna ki. Az áruk szokásszerű átnézésénél megtalálták a könyvkereskedőnek a jegyzékbe fel nem vett könyveit, ezeket lefoglalták, és a mai napig visszatartják „e szegény legnagyobb kárára”. A városi tanács kérte az országbíró, a rájuk és a Fuggerekre való tekintettel segítsen „szegény polgárukon”, minthogy a hiba nem őt, hanem a zólyomi kapitányt terheli, aki a könyvek lefoglalását elrendelte.¹⁷

¹⁴ Körmöcbánya város lt. 1537-i számadáskönyv. 56. l. (OL Filmtár Č 105. doboz.)

¹⁵ Selmezbánya város lt. Inv. IX. 1312. 8. l. (OL Filmtár Č 348. doboz.)

¹⁶ Besztercebánya város lt. 1537-i számadáskönyv. 134. l. és 1539-i számadáskönyv. 85. l. (OL Filmtár Č 79. doboz.) — A *Sachsenspiegel*hez írt Remissoriumokról ld. G. Homeyer: *Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters u. ihre Handschriften*. Berlin, 1856. 57., 59. l.

¹⁷ A levél fogalmazványa: Besztercebánya város lt. *Protocola diversa*. Expedita sub iudicatu Waltharis Heggli... anno 1536. (OL Filmtár Č 75. doboz.)

A könyvvarust ért jogtalanság, szerencsére, a városi tanácsot és a besztercebányai Fugger-faktorokat is érintette. A könyvvarus szerencsés-jére, mert így, ahogyan a következő évek könyvelései tanúsítják, — ha késelelemmel is — visszakapta könyveit. És a mi szerencsénk, mert ezáltal az ügyből „történelmi adat” lett, ami némi halvány fényt derít Márton bibliopola tevékenységére. Mindenesetre ennek alapján bátrabban képzeljük magunk elé a besztercebányai könyvvarust, ahogy időről-időre Németországba megy, és az ottani nagy könyvvásár központokban — ezek egyike Nürnberg — részben megrendelésre, részben talán anélkül is, beszerzi könyv- és papírárukat. A könyvekkel kapcsolatos tevékenységi körét is bővíteni látjuk: úgy látszik, olykor a könyvek kötetésében is közvetített. (A városi könyvek bekötetéséről — a számadáskönyvek tanúsága szerint — a tanács rendszeresen gondoskodott. 1537-ben és 1539-ben például 35 dénárt fizetett erre a célra.)

A levélből levonható további következtetésre — a könyvvarus vevői körét illetően — még visszatérünk. Előbb azonban megkíséréljük meghatározni, mi lehetett a konkrét tartalma a levélben oly sokszor és következetesen említett „szegény polgár” megjelölésnek.

MÁRTON KÖNYVKERESKEDŐ TÁRSADALMI HELYZETE

Maga a „szegény polgár” kifejezés olyan szélesen értelmezhető, hogy önmagában csupán két negatívumot fejez ki: egyrészt azt, hogy nem volt gazdag, nem tartozott a város patríciusai közé, másrészt azt, hogy ugyan-csak nem tartozott a város legalsó, polgárjogot nem nyert, rétegéhez sem. Hogy e két szélsőség között milyen helyet foglalt el a város erősen differenciált társadalmában, azt a levél írásának idejére, 1536-ra vonatkozóan nem tudjuk. Az 1540-es évektől kezdődően azonban már rendelkezünk néhány adattal, amelyek segítségével hozzávetőlegesen meg tudjuk határozni társadalmi helyzetét.

Az első adalékot az 1542-i rendkívüli adó kivetésével kapcsolatos összeírás nyújtja. Az 1542-i besztercebányai országgyűlés a Buda elfoglalása után fenyegető újabb török támadás elhárítására rendkívüli adó kivetését rendelte el. Ebben az adózásban a királyi- és bányavárosok polgárai egyénenként, ingóvagyonuk hatvanad részével vettek részt (1542:30. t. c.) A polgárságnak a főurakkal szembeni harcban sikerült elérnie, hogy ingatlanaikat, házaikat, szőlőiket, ne adóztassák meg. Ez természetesen elsősorban az ezekkel rendelkező gazdag patrícius réteg érdeke volt.¹⁸

¹⁸ Fraknói V.: Magyar országgyűlési emlékek. 2. köt. 1537—1545. Bp., 1875. (Magyar tört. emlékek. 3. oszt.) 312—400. l.; — A királyi- és bányavárosi polgárok hatvanadadó-lajstroma az Orsz. Lvtárban: Kamarai lt. Conscriptiones portarum. Fasc. 4. Civitatensia.; Németül kiadta N. Relkovič a Karpathenland 1932—1935-ös évfolyamaiban;

A bányavárosok hatvanadadó-lajstromát Paulinyi Oszkár több szempontból is feldolgozta. Ld: Paulinyi O.: A középkori magyar réztermelés jelentősége. (Emlék-

A beszercebányai adózókat — a tanácsstagok és az egyháziak kivételével — topografikusan: utcák és ezek házai szerint írták össze, minden egyes házban felsorolva a ház tulajdonosát, ennek cselédeit és bérlőit.

Martinus bibliopola az adólajtsromban az Ispotály utcai (Platea Hospitalis, Spitalgasse) háztulajdonosok között szerepelt 2 forintnyi adókötelezettséggel. Az összeírásból kitűnik továbbá, hogy egy cselédlnyrt tartott, bérlője nem volt. Ezek szerint 1542-ben a könyvárus ingóvagyonát — amelynek nagyrésztét nyilván a raktárán levő papírok és könyvek alkották — 120 forintba becsülték.

Társadalmi helyzetét tekintve ezek a számok csak akkor mondanak valamit, ha viszonylagos értéküket meg tudjuk határozni. Ehhez viszont el kell döntenünk, hogy az adózók mely rétegéhez viszonyítsuk a könyvkereskedő adóját. Egyszerű átlagszámítással ugyanis nem sokra jutunk, nemcsak azért nem, mert a 858 forint 63 dénárnyi összadó¹⁹ az 1 dénár és 90 forint közt mozgó összegekből gyűlt össze, hanem azért sem, mert ez az összeg magában foglalta azoknak az adótételeit is, akiket más — nem hatvanad — adókulcs szerint terheltek. Ezért helyesebbnek látszik, ha kizárásos módszerrel közelítjük meg azt a társadalmi réteget, amelyhez a mi könyvkereskedőnk is tartozhatott.

Mindenekelőtt figyelmen kívül kell hagynunk a más adókulcs szerint fizetőket: a külföldi kereskedőket, a cselédeket és alkalmazottakat (beleértve a bányamunkásokat, mint a Fuggerek alkalmazottait), továbbá az egyháziakat.

Az ezek kizárása után megmaradt adózók differenciálására az adólajtsrom, amely a foglalkozásokat csak elvétele tünneti fel, két szempont figyelembe vételét teszi lehetővé. Az egyik a topográfiai, tehát az, hogy az adózó a város mely részén, nevezetesen a főtéren vagy a külutca egyikében lakott-e. A másik szempontot az a tény nyújtja, hogy háztulajdonosként vagy bérlőként szerepelt-e az összeírásban.

A két szempont együttesen lehetővé teszi, hogy felfelé elhatárolhassuk a város felső patrícius rétegét, ezt ugyanis a főtéren, a Ringen, háztulajdonnal bírók alkották.²⁰ (A Ring 30 háztulajdonosánál az egy főre eső adóátlag 9 forint 32 dénár, ezen belül a 10 szintén itteni háztulajdonnal rendelkező tanácsstag közül egy főre 13 forint 45 dénár jut. Ezek a számok azonban messzemenően nem fejezik ki a valóságos vagyoni különbséget a többi adózóhoz képest, mert ezek a polgárok rendelkeztek ugyanakkor leginkább az adózásnál figyelembe nem vett ingatlan tulajdonnal is.)

könyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik évfordulójának ünnepére.) Bp., 1933.; A garam-vidéki bányavárosok lélekszáma a XVI. század derekán. Tört. Szemle. 1958. 3—4. sz.

¹⁹ Ennek az összegnek átadásáról állított ki elismervényt 1542. júl. 3-án Stéger Mihály, a város jegyzője. Ld: OL. Kamarai lt. Conscriptiones portarum. Fasc. 4. Civitatensia.

²⁰ Paulinyi O.: Tulajdon és társadalom a Garam vidéki bányavárosokban. Tört. Szemle. 1962. 2. sz. 174—175. l.

Lefelé viszont a két szempont együttes figyelembevételével a Ring-ből nyíló külutcákban bérlőkként lakókat határolhatjuk el. Ez az elhatárolás már korántsem olyan egyértelmű és éles, mint a felfelé húzott határvonal, tekintettel arra, hogy ebbe a rétegbe — amint azt a kirótt adó is mutatja — a legkülönbözőbb elemek tartoztak. Felső rétegük, legalábbis amennyire a rájuk kivetett adóösszegeből kiolvashatjuk, azonos, sőt olykor kedvezőbb helyzetben volt a háztulajdonosok alsó rétegénél. Túlnyomó részüket mégis a város szegény, plebejus elemei alkották,²¹ közülük kerültek ki azok is, akikből még a kíméletlen adóösszeírók sem tudtak semmi adót kipréselni. (A külutcákban lakó 151 bérlő — ebbe a számba természetesen a Fugger-alkalmazottak nincsenek beleszámítva — összesen 66 forint 57 dénárt fizetett, ami 44 dénárnyi átlagadónak felel meg.)

Mindezen rétegek elhatárolása után megmaradnak a — még mindig erősen differenciált — külutcabeli háztulajdonosok, akik közé a mi könyvkereskedőnk is tartozott, továbbá a főtéren levő házak bérlői. A 124 külutcai háztulajdonos (ezenkívül még 5 Fugger-alkalmazott is tartozott közéjük) összesen 196 forint 94 dénár adót fizetett, amiből egy főre átlagosan 1 forint 59 dénár jutott. Ezt az adó-átlagot egy még mindig nagyon széles — 25 dénár és 10 forint közötti — skálából nyerjük. 19-en fizettek — a könyvkereskedővel együtt — 2 forint adót, 21-en 2 forinton felül, a többi 84 tehát az előbbi két kategória több mint kétszerese, 2 forinton alul adózott (43-an 1 forintnál kevesebbet fizettek.) Az adó-átlagot tekintve a Ring-beli házak bérlői a két réteg, a külutcai bérlők és háztulajdonosok, között foglaltak helyet: 71-en fizettek 86 forint 6 dénárt, átlagban tehát 1 forint 21 dénárt.

Az 1542. évi adólajtsrom adatai szerint tehát Márton könyvkereskedő a város közép rétegéhez és azon belül is a jobban szituáltak közé tartozott.

Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az átlagszámítás többé-kevésbé pontos módszer lehet — a nagy számok törvénye alapján — egy-egy nagyobb csoport társadalmi helyzetét vizsgálva, de önmagában nem adhat teljes és hű képet a társadalomból kiragadott egyedről. Hozzájárul ehhez a bizonytalansági tényezőhöz a vizsgált hatvanadadó jellege is. Az a tény ugyanis, hogy ez az adó csak az ingóságokra — kereskedőről lévén szó, elsősorban annak raktári készletére — terjedt ki, nemcsak a polgárság összvagyonának megállapítását teszi lehetetlenné, de a vagyonmegoszlás kérdésében is torzít.

Ami Márton könyvkereskedő ingatlanát, az Ispotály utcában levő házat illeti, már korántsem olyan kedvező az elénk táruló kép, mint a hatvanadadó elemzésénél. Erről a házról közelebbit abból az alkalomból tudunk meg, hogy 1547. január 4-én a könyvkereskedő bejelenti a tanács

²¹ Paulinyi O.: A garam-vidéki bányavárosok lélekszáma... 358. 1.

előtt annak eladását.²² Hogy ugyanarról a házról van szó, az kiderül abból, hogy az itt szomszédjaiként megjelöltek az 1542-i adólajstromban is mellette szerepeltek. (Pontosabban egyik szomszédja, Thomas Tureck, ugyanaz, másíknak a foglalkozása azonos: az adólajstromban Ádám, itt Simon fegyverkovács szerepel.)

Az adás-vételi szerződésből megtudjuk mindenekelőtt a ház pontos helyét. Ez a hely pedig az akkori tulajdonképpeni városon jócskán kívül esett: „*fur(=vor) der Statt*” ahogyan a bejegyzés mondja. Pontosán: a Beszterce patak mellett, az Anna kápolnával szemben állt. A Spitalgasse vagy Untergasse — a ma Ul. Malinovského — a Ring alsó végéről délnyugat felé egészen a Beszterce patak hídjáig nyúlt, közben azonban nem messze a Ringtől, átszelte a sánc, ami a belvárost a külvárosoktól elválasztotta. A XIV. század elején épült Anna kápolna a Beszterce patak melletti ispotályhoz tartozott.²³

Nemcsak fekvése miatt, de egyéb szempontból sem lehetett túlságosan nagyigényű a ház, amelyet a könyvtáros 50 forintért adott el. (Az ár kifejezetten alacsony: nem beszélve a Ring házairól, amelyek vételára 500 és 800 forint között mozgott, a külutca beli házakat is általában 100—200 forint körüli árban adták tovább.)

Az adás-vételi szerződésben a ház vevője engedélyezte Mártonnak, hogy egy évig még díjtalanul használhasson benne egy kamrát, továbbá az istállót egy ló részére. Itt tehát hírt kapunk arról, hogy könyvtárosunk kereskedelmi tevékenységéhez „közlekedési eszközt” is használt.

A ház eladására egyébként azért került sor, mert a könyvtáros másikat vásárolt, ez pedig anyagi emelkedésére mutat. Az új házat 1548. március 10-én vette meg Jacob Sapper cipész örököseitől. Ez az ugyancsak az Ispotály utcában épült ház — pontos helyéről sajnos nem értesülünk — előkelőbb lehetett az előzőnél: 90 forintot adott érte Márton könyvkereskedő.²⁴ Valószínűleg nagyobb is volt, legalábbis az 1542-i adóösszeírásnál egy bérlő is lakott benne.

A ház eladással illetve vétellel kapcsolatos iratokból, helyesebben abból, amit ezek nem tartalmaznak, a könyvkereskedő családi állapotára is következtethetünk. Egyik sem említi ugyanis családját, feleségét vagy gyermekeit, holott az adásvételi szerződésekbe ezeket általában belefoglalták. Ezek szerint Márton könyvkereskedő, legalábbis a negyvenes években, minden valószínűség szerint magányosan élt, se felesége, se gyermekei nem voltak.

1554 és 1555-ben még egyszer szerepel Márton könyvkereskedő a városi könyvtárban, most már tanúként egy örökösödési ügyben.²⁵ Talán szá-

²² Besztercebánya v. lt. Historica 28. Stadtbuch 1542—1561. 663. l. (OL Film-tár Č 74. doboz.)

²³ Jurkovich E. i. m. 68. lev.; Jurkovich E.: Besztercebánya és vidékének kalauza. Besztercebánya, [1901]. 65. l.

²⁴ Stadtbuch 1542—1561. 693. l.

²⁵ U. o. 819., 821. l.

bad ebből a tényből társadalmi rangja emelkedésére következtetni, mint-hogy szerződéseknél való tanúskodással az érdekelt felek nyilván igyekeztek viszonylag tekintélyesebb polgárokat megbízni.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a besztercebányai Márton könyvkereskedő mindenképpen a város középrétegéhez tartozott, és társadalmi-anyagi helyzete az évek során emelkedett.

Mint-hogy egyetlen jel sem mutat arra, hogy a papíron és könyvön kívül mással is kereskedett volna, fel kell tételeznünk, hogy ezt az emelkedő anyagi szintet — legalábbis túlnyomó részben — papír- és könyvárusításával érte el.

A dolog természetéből fakadóan azonban könyvárusító tevékenységéről — kivéve a városi tanácsnak a számadáskönyvekben rögzített vásárlásait — semmi konkrétat nem tudunk. Nem maradtak feljegyzések arról, hogy kik és milyen jellegű könyvet vásároltak tőle. Ezt a kérdést más oldalról kell megközelítenünk, azt kell megnéznünk, eléggé elterjedt cikk volt-e ebben az időben és ezen a környéken a könyv ahhoz, hogy egy könyvkereskedő annak árusításából nemcsak megélni, de gyarapodni is tudjon. Sajnos a kérdésnek ilyen általános megválasszolása sem könnyű, mert erre is csak egy-egy elszórt adat áll rendelkezésünkre.

A KÖNYV ELTERJEDÉSE BESZTERCEBÁNYÁN ÉS KÖRNYÉKÉN A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉN

Egyetlen konkrét adatunk van a könyvkereskedőnek a városi tanácson kívüli vásárlóköreit illetően. Ezt az a — már említett — levél tartalmazza, amelyben a besztercebányai városi tanács 1536-ban Thurzó Elek segítségét kérte a Márton könyvárustól elkobzott könyvek visszaszerzéséhez. A levél szerint ezeket a könyveket a városi tanács és a Fuggereknek Besztercebányán dolgozó hivatalnokai rendelték meg Márton bibliopólától.

A Fuggerek besztercebányai főmegbízottja ebben az időben — 1538-ban bekövetkezett haláláig — Georg Merz volt, mellette Hans Franck és Hans Dernschwam dolgozott még faktorként.²⁶ Hármuk közül, ha könyvvásárlásról van szó, elsősorban Dernschwam jut eszünkbe, aki jelentős és máig fennmaradt könyvtárát részben besztercebányai működése alatt gyűjtötte össze.²⁷ Dernschwam ugyan maga is számtalanszor utazott Németországba, elsősorban gazdáihoz, a Fuggerekhez, így könyveinek nagy részét valószínűleg személyesen vásárolta, de könnyen elképzelhető,

²⁶ 1535. szept. 26-án Anton Fugger hármuknak címezte levelét Besztercebányára. Ld.: G. v. Pölnitz: Anton Fugger. I. Bd. Tübingen, 1958. (Studien zur Fuggergeschichte. 13. Bd.) 680. l.

²⁷ Dernschwam könyvtára és annak katalógusa ma a bécsi Nationalbibliothekban. Ld.: Berlász Jenő: Dernschwam János könyvtára. M. Könyvszemle. 1963. 4. és 1964. 1. sz.

hogy alkalomadtán a könyvbeszerzésnek ezt — a helyi könyvkereskedő által nyújtott — lehetőségét is igénybevette.

Könyvkereskedőnk további vásárlóit illetően — konkrét adatok hiányában — találgatásokra vagyunk utalva. Valószínű, hogy elsősorban a város — és a környező városok — értelmisége: papjai, tanítói és a gazdagabb polgárok közt kell őket keresnünk.

Számszerű adatunk a tárgyalt időre vonatkozóan csak a plébániák könyvvállományáról van, amelyet egy-egy plébános távoztával vagy hivatalba lépésekor a plébánia egyéb vagyontárgyaival együtt leltárba vettek. Ezek szerint a besztercebányai plébániának 1538-ban (Philadelphus Antal távoztakor) és 1541-ben (Hankó Márton hivatalba lépésekor) 163 kötetes könyvtára volt.²⁸ Selmecebánya plébániája ennél valamivel több könyvvel rendelkezett: 1541-ben 188 kötet „régí” és több — pontosan meg nem határozott számú — „újabb” könyvet vettek leltárba.²⁹

Az egyházi embereknek azonban saját könyveik is lehettek. Steger Rafaelnek, a városi jegyző egyetemet végzett fiának, aki 1546-tól a besztercebányai Szt. Erzsébet ispotály sok vihart felkavaró rektora volt, *„tekintélyesebb könyvgyűjteményéről”* tesz említést Jurkovich.³⁰ De, úgy látszik, még egy olyan egyszerű prédikátor is, mint amilyen az 1529-ben Eperjessről Besztercebányára hívott Antal prédikátor lehetett, ha egyébbel nem is igen, de könyvekkel rendelkezett. Amikor ugyanis 1531-ben lutheránus eszméi miatt a város felsőbb nyomásra börtönbe vetette, Besztercebánya tanácsa *„itt lévő könyveire”* adott neki kölcsön 4 forintot, majd amikor 1532-ben a börtönből kiszabadulva el kellett hagynia a várost, 10 forintot kapott ruháinak és könyveinek elszállításához.³¹ 1561-ben 3 forintot adott a besztercebányai tanács *„egy szegény papnak”, „hogyan könyveket vásárolhasson”*.³²

A tanítók, iskolaigazgatók könyveiről ebből az időből sajnos nem maradtak feljegyzések. Nem kétséges azonban, hogy rendelkeztek ilyenekkel, hiszen az iskolai tananyag még a diákok részére is számos könyv beszerzését tette szükségessé. Mindhárom nagyobb bányavárosnak, Beszterce-, Selmec- és Körmöcbányának, a század közepén jó hírű latin iskolája volt, ahol nemcsak a helybeli tehetősebb polgárok, hanem a környék nemesei, sőt főurai is taníttatták fiaikat. Így Révai Ferenc nádori helytartó igen gondos nevelésben részesült fiai éppen Besztercebányán kezdték meg tanulmányaikat, és, hacsak rövid időre is, mindhárom isko-

²⁸ Jurkovich E.: Beszterceb. monographiája. 765. és 766. lev.

²⁹ Brezníky J.: A selmecebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. 1. füz. Selmecebánya, 1883. 80. l.

³⁰ Jurkovich E.: Beszterceb. ... monographiája. 790. lev.; 1545-ben Stéger Rafael a wittenbergi egyetem tanulója volt. Ld: Frankl V.: A hazai és külföldi iskolázás a 16. században. Bp., 1873. 298. l.

³¹ Besztercebánya v. lt. 1531-i számadáskönyv. 130. l., 1532-i számadáskönyv. 109. l. (OL Filmtár Č 78. doboz.)

³² 1561-i számadáskönyv. 113. l. (Č 83. doboz.)

lát látogatták: 1538-ban a besztercebányai, 1539-ben a selmecbányai és 1544-ben a körmöcbányai iskolában tanultak.³³

Révai Lőrincnek 1544. április 20-án Körmöcbányáról írt levele konkrétan fényt derít bizonyos, az iskola által ezidőben támasztott, könyvigényre. A fiú három művet kért apjától: versbe szedett Evangéliumokat, Erasmus *Colloquia*ját és Jézus, Sirach fia könyvét latin fordításban. Leírta továbbá napirendjüket: reggel görög és latin nyelvtannal, valamint Vergilius *Aeneis*ével foglalkoznak, délben Erasmus *Colloquia*ját, Terentius-t és Jézus, Sirach fia könyvét olvassák.³⁴

Ez a napirend nagyjából megfelel az 1574. évi besztercebányai iskolai tanrendben a kisebbeknek előírt tanmenetnek. Valószínű, hogy a bányavárosok iskolái már a harmincas, negyvenes években is lényegében a wittenbergi tanrendet követték, bár biztosan ez csak az 1560-as évektől kezdve írásban rögzített tanrendekből állapítható meg. Ezekből viszont már pontos képet kapunk az iskolai tanulmányokhoz használt könyvekről: a görög és latin nyelvtankönyvek mellett a görög szerzők közül Aiszóposz, Lukianosz, Démoszthenész és Hésziodosz, a latin klaszszikusok közül Cicero, Vergilius és Terentius, továbbá Erasmus és természetesen Melanchthon művei domináltak.³⁵

A tanuláshoz szükséges könyvek beszerzése olykor jelentős anyagi megterhelést jelenthetett. Erre következtethetünk legalábbis abból, hogy a városi tanács alkalomadtán hozzájárult ezekhez a költségekhez. Így 1558-ban Jan molnár fiának „a tanulmányaihoz szükséges könyvek beszerzésére” 5 forintot adományozott.³⁶

Az iskola nemcsak közvetlenül támasztott könyvigényt, hanem közvetve, a műveltségi színvonal emelésével is. A bányavárosok viszonylagosan magas műveltségi színvonalát mutatja, hogy igen sokan kerültek innen a külföldi egyetemekre, közülük nem egy a városi tanács anyagi támogatásával.

A könyvigény természetesen ezen a vidéken sem volt kizárólagosan városi jelenség, bár konkrét adatokat erről is csak a felsőbb rétegekre vonatkozóan, és azoknál is csak elszórt utalások formájában szerezhetünk.

A bányavárosok környékén élő és azokkal kapcsolatot tartó nemesek és főurak közül nem egy fiainak gondos nevelést biztosított, és erre a célra vagy sajátmagának könyvek beszerzéséről is gondoskodott. Ilyen volt például a már említett Révai Ferenc, aki többnyire a turócmegyei Szklabinya várában tartózkodott, Balassa János zólyomi kapitány, Ba-

³³ Frankl V.: Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskolázatása 1538–1555. (Értekezések a tört. tudományok köréből. 2. köt. 1873.) 7–8., 19. l.

³⁴ Révai család lt. 1544. ápr. 20. (OL Filmtár. 1411. doboz. 7. cím.)

³⁵ Frankl V.: A hazai és külföldi iskolázás ... 177–178., 329–335. l.; Rosenauer K.: A besztercebányai ág. hitv. ev. gymn. története. Besztercebánya, 1876. 25–26. l.; Brezníky J.; i. m. 52–57., 313–318. l.

³⁶ Beszterceb. v. lt. Spital-register 1557–1560. 138. l. (Č 83. dob.)

lassa Bálint apja és Paluczky János, a Rózsahegy mellett fekvő Likava vár kapitánya, aki fiát a wittenbergi egyetemen taníttatta.

Révai Ferenc levelezésében többször esik szó vásárolt vagy elküldött könyvekről. 1539—40-ben Eck Bálint bártfai bíró, a Révai fiúk akkori házigazdája, többek között, egy 12 dénárért vett görög nyelvtankönyvről számolt el a fiúk apjának.³⁷ 1549-ben Révai Bécsben vásároltatott magának könyveket: Erasmus Apophthegmatáját 51 dénárért és két példány görög Hésziodoszt 20 dénárért.³⁸

Az egymásnak küldött könyvek között magyar vonatkozású, sőt magyar nyelvű is akadt: 1544-ben Wernher György — többek között egy Magyarország vizeiről szóló könyv szerzője — Eperjesről Honter János *Cosmographiae rudimenta* c. művét küldte el Révai Ferencnek.³⁹ 1551-ben pedig Pöstyényi András, Révai Ferenc feleségének, Paksi Annának, első házasságából született fia, anyjának egy magyar nyelvű könyvet küldött.⁴⁰

Ezek az elszórt adatok nem adnak ugyan képet a vásárolt könyvek mennyiségéről és jellegéről, de, úgy gondolom, azt a tényt kellőképpen bizonyítják, hogy Besztercebányán és környékén a XVI. század közepén a könyv általánosan elterjedt és keresett cikk volt.

Tartalmi szempontból a felsorolt példák, a Biblia mellett, inkább a klasszikusok és Erasmus műveinek elterjedtségére utalnak. Márton könyvkereskedőnek nyilván ezeket az igényeket is ki kellett elégítenie. Mégis, valószínű, hogy forgalmának zömét nem ezek, hanem a reformáció sajtótermékei biztosították. Itt azonban már nem kell teljesen sötétben tapogatóznunk. Besztercebánya egyházi viszonyaival kapcsolatban, különösen 1559—1560-ban, ismét felvetődik a mi könyvárusunk neve.

MÁRTON KÖNYVKERESKEDŐ ÉS A REFORMÁCIÓ HELYZETE BESZTERCEBÁNYÁN 1560 ELŐTT

1559 végén királyi parancsra lefoglalták Márton könyvkereskedő eretnek könyveit. Mit kell értenünk ez esetben az „eretnek” kifejezésen? Erre a kérdésre a választ végső fokon ugyancsak a könyvigényekben kell keresnünk, azokban az igényekben, amelyeket a könyvárus környezetének vallási-egyházi viszonyai támasztottak. Maguk a könyvelkobzással kapcsolatos iratok ugyanis következetesen az „eretnek” kifejezést használták, e szó értelmezése pedig nagyon is széles és bizonytalan volt ebben az időben. Katolikus részről eretneknek neveztek mindent, ami a hivatalos egyházi tanításokkal szembenállt: a lutheri eszméket csakúgy,

³⁷ Frankl V.: Révai F. ... fiainak ... iskoláztatása. 18. l.

³⁸ Révai cs. lt. 1549. dec. 6. (OL Filmtár 1411. dob. 9. cim.)

³⁹ Frankl V.: Révai F. ... fiainak ... iskoláztatása. 72. l.

⁴⁰ Révai cs. lt. 1551 „ez hónap első napján”, Eperjes. (OL Filmtár 1412. dob. 10. cim.) Pöstyényi András a könyvet valakitől kapta, aki „magyar yrast nem olwass”.

mint a katolikus és lutheránus részről egyaránt üldözött radikálisok, az anabaptisták és sacramentáriusok (főként Zwingli híveit nevezték így) tanait. Sőt, bizonytalan volt az elhatárolás a katolikusok felé is, hiszen a „*hivatalos egyházi tanítások*” a reformációval szemben még nem voltak tisztázva, ez csak a tridenti zsinat utolsó és döntő, 1562-ben kezdődő szakaszában történt meg. Ezért akadt annyi a „*reformációhoz húzó*” katolikus főúr ebben az időben. Ilyen volt például Révai Ferenc is, aki, többek között, a Melanchthonnal szoros kapcsolatot tartó Stöckel Lénárdnál taníttatta középfokon a gyermekeit, egyetemre viszont — noha Stöckel a wittenbergit ajánlotta — a szigorúan katolikus Páduába küldte őket. Vagy Nádasdi Tamás nádor, akinek udvarában egyaránt helyet kaptak a katolikusok és a „*reformációhoz húzók*” (mint Sylvester János), és akit jó barátja, a katolikus egyház szigorú védője, Oláh Miklós esztergomi érsek, megrótt azért, mert lutheránus prédikációkat hallgatott.⁴¹

Sok hasonló bizonytalanságot találunk Besztercebánya egyházi viszonyainak alakulásában is, noha lényegében a város lakossága ekkorra már teljesen lutheránussá vált.

A lutheri tanok terjedése itt és a többi bányavárosban igen korán elkezdődött: 1521—22-ben már határozott jelei mutatkoztak. 1522-ben éppen egy besztercebányai diák, Baumheckel György, volt az első, aki Magyarországról a reformáció központját alkotó wittenbergi egyetemre beiratkozott. Ugyancsak 1522-ben a humanista Bartholomeus Frankfordinus Pannonius Selmecebányáról a körmöcbányai jegyzőnek már a „*mi Lutherünk*”-ről írt.⁴² Az 1526. évi Besztercebányáról kiinduló bányászfelkelésben a lutheri eszmék is szerepet játszottak.

1529-ben a város az elhunyt és a reformáció eszméivel élesen szembenálló plébánosa helyébe már lutheránust választott meg, s őt 1531-ben Várdai Pál esztergomi érsekkel szemben is megvédte. Hagyta viszont ugyanakkor börtönbevetni, majd száműzni az Eperjesről elhívott prédikátort, akit már — könyveivel kapcsolatban — említettünk.

A következő évek plébánosai, prédikátorai meglehetősen tarka képet mutatnak: a szilárd lutheránusok mellett akadtak katolikusok is és olyan, pontosan meg nem határozható nézetűek, mint amilyen Philadelphus Antal volt. Philadelphus, aki 1532-től 1538-ig volt plébános Besztercebányán, jellemző példa a kor vallási bizonytalanságára. Nős volt és lutheránus, de sok tekintetben a katolikus egyház tanaihoz húzott. Még mielőtt Besztercebányára került volna, Kiszzebenben összeütközésbe került az anabaptista nézeteket valló Fischer Andrással, de minthogy a nyilvános vitára, amit Fischer ajánlott neki, nem vállalkozott, távoznia kellett. Besztercebányán, ahová Eperjesről került, 1534-ben felújult a Fi-

⁴¹ 1561. júl. 25. Bécs. OL Kamarai lt. Archivum fam. Nádasdy. Oláh Miklós levelei.

⁴² Zoványi J.: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1921. 23. l.; Bartholomeus Frankfordinus Pannonius: Opera quae supersunt. Ed. A. Vargha. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Saec. XVI.) Bp., 1945. 17. l.

scherral folytatott vitája. Ekkor Várdai Pál esztergomi érsek segítségéhez folyamodott, aki mint „*religiosus Catholicus*”-t védelmébe is vette.⁴³

Egyébként, úgy látszik, 1534 körül valóban kerültek Morvaországból menekülő anabaptisták a bányavárosok vidékére, itt azonban visszautasításban volt részük. Legalábbis a bányavárosok az 1559. december 6-án összeállított *Confessio Heptapolitanan*ak nevezett hitvallásukban hivatkoztak arra, hogy az anabaptistákat vagy elveik visszavonására kényszerítették, vagy azokat, akik erre nem voltak hajlandók, elűzték, nehogy polgártársaikat megfertőzzék.⁴⁴

Annak, hogy a város egyházi személyei nem mutattak teljesen egyöntetű képet a vallási felfogás kérdésében, a kor tisztázatlan vallási-egyházi viszonyai mellett, lehetett gyakorlati oka is. Nevezetesen az, hogy rendkívül nehezen találtak megfelelő papot, prédikátort. Egy-egy plébánosnak a Szepességből, Morvaországból vagy Németországból való elcsábítását hosszas rábeszélés, levélváltás, követküldés előzte meg, nem egyszer eredmény nélkül.

Ezekbe a pap-keresési akciókba olykor Márton könyvkereskedő is bekapcsolódott. Valószínűleg könyvbeszerzési körútjait használták fel levelek, üzenetek közvetítésére. 1539-ben Besztercebánya tanácsa Leudischer György késmárki plébánost próbálta — egyébként eredménytelenül — magának megszerezni. Leudischer a besztercebányaiak levelére válaszolva, megígérte, hogy két hét múlva „*polgártársukkal, Martinus bibliopolával*” megy majd hozzájuk személyes megbeszélésre.⁴⁵ Késmárk város fekvése és a Leudischer által megadott kéthetes terminus igen kézenfekvővé teszi azt a feltételezést, hogy a könyvárus Lengyelországba vivő útján vette fel a plébánossal a kapcsolatot. Ez pedig azt jelentené, hogy könyveit és papíráruit nemcsak Németországból szerezte be, hanem Lengyelországból is.

1549-ben Selmecebánya pap-szerzési gondjaiban vett részt Márton könyvkereskedő. Tridentius György tanítóval együtt Wittenbergbe utazott, hogy az ott tartózkodó körmöci születésű Egidius Fabrit plébánosnak meghívják.⁴⁶ A selmecebányai tanács komoly összeget áldozott erre az útra: 1549-ben 50 forint aranyat, azaz 72 forint 50 dénárt, adott át a Wittenbergbe utazóknak ellátásuk fedezésére, majd 1550-ben Márton „*Buchführer*”-nek pótlólag még 38 forint aranyat, azaz 55 forint 56 dé-

⁴³ Jurkovich: Beszterceb. ... monographiája. 714. lev.; Rosenauer i. m. 10—12. l.; Zoványi i. m. 92., 135. 336. l.

⁴⁴ Breznyik i. m. 153. l.; Zoványi i. m. 339—340. l.

⁴⁵ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Búnyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J. 3. köt. Bp., 1906. 354. l.; Bruckner Gy.: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. 1. köt. Bp., 1922. 67—70. l.

⁴⁶ Breznyik i. m. 84., 309. l. Breznyik a „*Buchführer*”-t későbbi jelentésével „*számvevő*”-nek, majd teljesen önkényesen városi jegyzőnek fordítva és — valószínűleg Egidius Fabri nevével kombinálva — Fabri vezetéknevvel felruházva, Márton könyvkereskedőből Fabri Márton számvevőt, ill. városi jegyzőt kreál.

nárt, fizetett ki.⁴⁷ Könyvvarusítása szempontjából itt sem érdektelen a hely, ahová megbízása szolt: Wittenberg ugyanis nemcsak általában a lutheri tanítások, hanem ezen belül a lutheránus könyvkiadás központja is volt.

Könyvkereskedőnket, úgy látszik, más alkalommal is felhasználták küldönci szolgálatokra: 1542-ben a boroszlói plébános nyugtázta a selmecbányai tanácsnak a Martinus bibliopola révén hozzájuttatott pénzt.⁴⁸

Ahogy a lutheránus részről a katolikus egyháztól való elszakadás, úgy katolikus részről ennek akadályozása sem volt határozott és következetes az 1560-as évek előtt. Talán éppen a katolikus részről megnyilvánuló viszonylagos passzivitás volt az egyik oka annak, hogy a bányavárosok nyilvánvalóan lutheránus közössége sokáig nem érezte szükségesnek nézetei és szervezete tisztázását és elhatárolását. Nemcsak formálisan tartozott a bányavárosok egyházközössége a katolikus egyház keretébe, és volt az esztergomi érseknek alávetve, de vallási életük is sok katolikus vonást őrzött. Besztercebányán például — de valószínűleg a többi bányavárosban is — 1541-ben még katolikus szertartás szerint szolgáltatták a misét.⁴⁹ Hitvallásuknak a lutheri szellemben való megfogalmazására is csak 1539-ben került sor a *Confessio Heptapolitana* megalkotásával.

A bányavárosok lutheránus fejlődésével szembeni fellépés elsősorban az esztergomi érsek kezdeményezésén múlt. Országos rendeleteket is hoztak ugyan az 1548-i és 1550-i országgyűléseken, majd ezeket állandóan megismételve az 1550-es évek országgyűlésein, az „eretnekségek” kiirtására — külön hangsúlyozva az anabaptisták és sacramentáriusok elleni fellépést — és az egyházszervezeteknek „régii állapotukba” való visszaállítására, ezek azonban teljesen hatástalanok maradtak. Várdai Pál esztergomi érsek meg-megújuló kísérleteket tett a bányavárosokban a katolikus vallás visszaállítása érdekében, de súlyosabb következményekkel járó beavatkozására az 1530-as évektől kezdve nem került sor. Komolyabbá vált a helyzet, amikor 1553-ban Oláh Miklós került az érseki székbe. Oláh nagy buzgalommal látott a katolikus egyház megszilárdításának feladatához. Vizitációkat tartott egyes egyházszervezeteknél a katolikus tanoktól való eltérésük megállapítására és kiküszöbölésére, és magához rendelte a papokat, hogy nézeteiket felülvizsgálja, és a nem megfelelő személyeket eltávolítsa.

A bányavárosok sokáig ellenálltak az érsek ismétlődő felszólításainak: papjaikat nem küldték el hozzá. Különösen azután vált élessé a helyzet, hogy 1558-ban Oláh a nagyszombati archidiakonust, Zathay Balázst küldte a bányavárosokba vizitáció tartására, aki számos „újítást” fedezett fel

⁴⁷ Selmecbánya v. lt. Inv. IX. 1297. 1549—1550-i számadáskönyv. 68. és 120. l. (OL Filmtár Č 346. doboz.)

⁴⁸ Egyháztört. emlékek. 4. köt. Bp., 1909. 46. l.

⁴⁹ Zoványi i. m. 137. l.; Egyháztört. emlékek. 3. köt. 539. l.

ezek egyházi viszonyaiban. Az e tárgykörben váltott levelek még tükrözik a frontvonalak, az „eretnekség” értelmezésének bizonytalanságát, de ugyanakkor hozzá is járultak ennek tisztázásához.

Ferdinánd királynak Besztercebánya város tanácsához intézett 1558. július 24-i levelében, amellyel — nyilván Oláh Miklós — kérésére — támogatni akarta őt, még a radikális „eretnekségeken” volt a hangsúly. Felszólította a tanácsot arra, hogy támogassa a prelátusoknak az egyházi viszonyok megjavítására irányuló erőfeszítéseit, és ezért, ha esetleg vannak a városban anabaptisták vagy sacramentáriusok — az 1548-i és 1550-i határozatok értelmében — húsz napon belül üzzék ki őket a városból. Továbbá „*egyéb veszélyes eretnekségek követőit és doktorait*” se merjék az érsek vagy annak vizitátorai ellenében megvédeni.⁵⁰ A lutheránusokra célzó óvatos megfogalmazást nyilván az magyarázza, hogy Ferdinánd német császárként az 1555-i augsburgi vallásbékében a német birodalom területén hivatalosan elismerte az evangélikus egyházat.

Ezek után azonban nem tűnik annyira naívnak az a levél, amelyben a bányavárosok ismét visszautasították papjaiknak az érsekhez rendelését. Az 1558. szeptember 23-án Oláh Miklóshoz intézett levelükben hivatkoznak arra, hogy „*sem anabaptistákat, sem sacramentáriusokat, sem más veszélyes szektát*” nem pártolnak, hanem egyházukat „*az ágostai hitvallás szerint, Isten ígétének megfelelően*” rendezték be, „*ez az eszme pedig már sok éve annyira gyökeret vert az emberek lelkében, hogy csak a lelkiismeret megsebzésével lehet onnan kitépni*”. Ezért kéri az érseket, hogy hagyja sértetlenül vallásukat.⁵¹

Oláh Miklós szeptember 24-én kelt válasza tiszta vizet öntött a pohárba: nem amiatt ostromozza őket — írta — mintha anabaptistákat, sacramentáriusokat vagy más veszélyes szektákat pártolnának, hanem éppen lutheranizmusukat kifogásolja.⁵²

Ezek után került sor egyrészt a bányavárosok hitvallásának megfogalmazására 1559. december 6-án, másrészt viszont az érsek ideiglenes győzelmére. 1560 februárjában Besztercebánya városa kénytelen volt királyi utasításra két prédikátorát, Kintzelius vagy (Kuntzelius) Jánost és Aquila (Adler) Mártont száműzni.

A katolikus részről elért győzelemhez tartozott Márton könyvkereskedő könyveinek lefoglalása is.

1559. december 2-án Besztercebánya város tanácsa vendégül látta Péchy Gáspárt, akit a király „*a vallási ügyek miatt*” küldött a városba „*és azonkívül azért, hogy Márton könyvkereskedőnél a könyvek felől érdeklődjék és vizsgálatot tartson*.”⁵³

⁵⁰ Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 267. No. 6.

⁵¹ Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 267. No. 52; Breznyik i. m. 122—123. l.

⁵² Breznyik i. m. 125—126. l.

⁵³ Beszterceb. v. lt. 1559-i számadáskönyv. 98. l. (OL Filmtár Č 82. doboz.) — Péchy Gáspárnak Besztercebánya város tanácsához szóló megbízólevele Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 12. No. 10. (OL Filmtár Č 73. doboz.); — Péchy Gáspár

A város — és így a könyvkereskedő is — már előre tudhatott Péchy érkezéséről. Korpona város jegyzője ugyanis 1559. november 28-án bizalmas levélben figyelmeztette a selmecbányai plébánost, és „*kollegáit*” arra, hogy Péchy Gáspár Zsolnába érkezett, és lutheránus könyvek után kutat.⁵⁴

Ezek szerint nem biztos, hogy a Bécsben tartózkodó kassai jegyzőnek, Kromer Lénárdnak, Péchy küldetéséről szerzett értesülése teljesen pontos volt. Ő ugyanis városának 1560. január 5-én beszámolva az eseményekről arról írt, hogy a besztercebányai könyvkereskedő könyveit még Péchy érkezése előtt lefoglalták és zárolták. (Ugyanakkor az érsek a nagyszombati polgároktól is elkoboztatta a házkutatás során náluk talált „*gyanús*” könyveket.) Péchy szerint már azért küldték Besztercebányára, hogy a könyvkereskedőt bilincsbe verve Bécsbe vigye. Minthogy a könyvárus, akit hitfelei előre értesítettek a veszélyről, idejében biztonságba helyezte magát, Péchy dolgavégezetlen távozott a városból.⁵⁵

Akár szándékában állt Péchynek a könyvkereskedő bilincsbe verése, akár nem, a könyvelkobzás mindenképpen megtörtént. A könyvekre vonatkozó végső ítéletet Ferdinándnak 1560. február 20-i levele tartalmazta, amely válasz lehetett a könyvárus január 22-én Miksa főherceg támogatását kérő beadványára is.⁵⁶ A király a besztercebányai tanácshoz intézett, Oláh Miklós és Liszthi János által aláírt levelében, amelyben a két prédikátor, Kintzelius és Aquila, száműzetését is elrendelte, a könyvekre vonatkozóan ilyen utasítást adott: „*Amint tudjátok, az elmúlt időben lefoglaltunk bizonyos eretnek könyveket. Ezennel megparancsoljuk archidiakonustoknak, hogy válassza el az eretnek könyveket a nem eretnekektől, és az utóbbiakat adja vissza a könyvkereskedőnek, azzal a feltétellel azonban, hogy a jövőben hasonló (eretnek) könyveket sem Besztercebányán, sem az uralmunk alatt lévő más területeken ne tarthasson és ne adhasson el, fővesztés terhe mellett. Azokat a könyveket pedig, amelyeket az archidiakonus kiválasztott, vagy küldjétek el általa Nagyszombatba a vikáriushoz, vagy helyben égessétek el.*”⁵⁷

A királyi parancs végrehajtásáról is értesülünk egy fogalmazványból, amelyben a városi tanács tiltakozott Ferdinánd vádjá ellen, amely

királyi udvarnok és Ferdinánd pártfogoltja volt. A király 1555-ben nemesi címet (Wagner K.: *Diplomatarium com. Sarosiensis*. Pozsony — Kassa, 1780. 406. l.), 1563-ban pedig a sárosmegyei Újvár castrumot adományozta neki minden tartozékával (Egyetemi Kvtár. Coll. Kaprinay. 4r. 28. tom. 316. l.). Ugyancsak 1563-ban 100 rajnai arany értékű nászajándékot vásároltatott neki Ferdinánd (Wien, Hofkammerarchív. Gedenkbuch. No. 392. fo. 149.).

⁵⁴ Breznyik i. m. 144. l. — A selmecbányai plébános egyébként nagy öntudattal ezt válaszolta: „*Könyveim közül egyet sem tudok jó lelkiismerettel elrejtteni.*”

⁵⁵ Idézi Kemény L. i. m. 190. l.; Megemlíti Molnár Imre is, aki azonban Péchy küldetését kétségbe vonja (Molnár I.: *A cenzúra története Magyarországon 1600-ig*. Bp., 1912. 42. l.)

⁵⁶ A körmöcbányai bizottság jelentése. Horváth Mihály jegyzetei. Századok. 1875. 156. l.; Molnár I. i. m. 42. l.

⁵⁷ Beszterceb. v. ít. Registrata acta. Fasc. 267. No. 60.

szerint a vallási ügyek miatt felkelést szítottak volna Hohenwarter Wolfgang, a királyi bányaügyek prefektusa ellen.⁵⁸ A fogalmazvány hangsúlyozza, hogy a városi tanács mindent megtett a királyi utasítások zökkenésmentes végrehajtásáért: a tanács „Péchy Gáspár királyi megbízólevele alapján városunk könyvkereskedőjének összes könyvét átnézte, és leltározta, és ugyanennek a Péchy Gáspárnak pecsétjével zárolta, továbbá engedélyezte azoknak a könyveknek elszállíttatását, amelyeket Zathay Balázs archidiaconus nem katolikusoknak (minus Catholicos) ítélte.” Sőt, éppen a zavargás elkerülése érdekében, a királyi parancs szerint száműzendő prédikátorait is éjnek idején bocsátották útnak.⁵⁹

Nem tudunk arról, mi történt könyvkereskedőnkkel „eretnek”, azaz lutheránus, könyveinek elkobzása után. Pályája megtörését, sőt tönkretételét is jelenthette ez az akció. Hiszen nemcsak azt az anyagi kárt kellett kihevernie, ami könyveinek elkobzásával érte, hanem azáltal, hogy egy lutheránus környezetben eltiltották a lutheránus könyvek árusításától, legfőbb jövedelmi forrásától foszthatták meg. Kérdés azonban, mennyire vették komolyan az elkövetkezendő időkben a király utasítását. Száműzött papjait ugyanis a város kezdettől fogva támogatta, anyagilag és erkölcsileg egyaránt. Eltávozásukkor a lutheránus Laski Albert pártfogásába ajánlották őket, aki kérésüknek készséggel tett eleget.⁶⁰ 1560 márciusától kezdve rendszeresen küldtek nekik pénzsegélyeket (1560-ban összesen 12 forintot), és Kintzeliust 1562-ben már városukban is több ízben vendégül látták,⁶¹ 1564-ben pedig Kintzelius — a város meghívására — ismét elfoglalta 1560 előtti tisztét.⁶²

Ennek megfelelően, lehet, hogy a könyvkereskedő Besztercebányán maradt, és lényegében előző tevékenységét folytatta. Mindenesetre a városi számadáskönyvekben 1560 után is találkozunk nevével: 1561-ben, majd 1563-ban is vásárolt tőle papírt a városi tanács.

⁵⁸ A város Hohenwartert okolta lelkeszei száműzéséért, a besztercebányaiak szerint az ő feljelentése adott okot a vallási ügyeikbe való beavatkozásra. Ezt a véleményüket nem ingatta meg természetesen az sem, hogy a király védelmébe vette Hohenwartert, biztosította a tanácsot arról, hogy az sohasem beszélt neki a város eretnokségéről. (Beszterceb. lt. Registrata acta. Fasc. 267. No. 61.)

⁵⁹ Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 186. No. 14. A város az elégetés és Nagyszombatra szállítás alternatívájából tehát az utóbbit választotta. E könyvek további sorsáról nem tudunk, de feltehetőn, hasonló szállítmányok gyarapíthatták az Egyetemi Könyvtár régi „tilos”, „Acatholici libri”-nek nevezett különgyűjteményét is.

⁶⁰ Laski Albert „Késmárk és Rythwyany ura” 1560. ápr. 1-én írt válaszlevelében teljes együttérzéséről biztosította a besztercebányai tanácsot. (Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 183. No. 5.); Laski Albert a lengyel Laski család tagja, a Mohács utáni magyar történelemben és diplomáciában nagy szerepet játszó Laski Jeromos egyik fia volt.

⁶¹ Beszterceb. v. lt. Pfarrhofsraitung 1557—1561. 108., 112., 163. l.; 1562-i számadáskönyv. 98. l., 1563-i számadáskönyv. 112., 113. l. (OL Filmtár C 83. dob.)

⁶² Beszterceb. v. lt. Registrata acta. Fasc. 267. No. 26—27.

Ennyi az, amennyit a besztercebányai Márton könyvkereskedőről sikerült megtudni. Ha mindezek alapján a könyvkereskedelem történetében elfoglalt helyét, könyvkereskedői tevékenysége jellegét próbáljuk meghatározni, azt valahol a „házaló” könyvárus és az üzlettel rendelkező, megtelepedett könyvkereskedő közti átmenetben kell keresnünk. Lakása, ahol az évek során, úgy látszik, eladásra szánt könyveket halmozott fel (számukról sajnos „eretnek” könyvei elkobzásával kapcsolatban nem értesülünk), olyan könyvraktárnak tekinthető, amelynek tulajdonosa nem üzletében várta vevőit, hanem maga kereste fel őket.

Ezeket a könyveket, lóháton vagy szekéren járva, maga szerezte be Németország és talán Lengyelország könyvpiacain. Lehetséges, hogy beszerző körútjairól visszatérve, útközben is adogatott el könyveket és papírárut, és ilymódon a „házaló”, vándor könyvkereskedő bizonyos funkcióit is ellátta. Mégis, elsősorban az a város és környéke biztosíthatta piacát, amelynek maga is polgára volt, és így a megtelepedett könyvkereskedőkhöz állt közelebb.

Könyvei jellegét illetően a könyvelkobzással kapcsolatos iratokból azt mindenképpen megtudtuk, hogy ezek „eretnek” és „nem eretnek” könyvekre voltak szétválaszthatók. A reformáció sajtótermékei mellett tehát másfajta műveket is árusított, többek között valószínűleg a klasszikusok és humanisták munkáit. Nem kell ugyan csupa „komoly”, értékes műre gondolnunk, nyilván jócskán akadtak a könyvek között pár lapos vitairatok, „*Neue Zeitung*”-ok és más, e korban oly elterjedt aprónyomatványok is, de mindenképpen Besztercebánya és környéke kulturális színvonalát dicséri, hogy már az 1530-as évektől biztosítani tudta egy önálló könyvkereskedő megélhetését, sőt gyarapodását. A mohácsi vész követő nehéz évtizedekben a könyvkereskedelem — legalábbis ezen a vidéken — nem romlott le, ellenkezőleg: tovább fejlődött.

Márton könyvkereskedő pedig, úgy gondolom, megérdemli azt, hogy említést tegyünk róla, nemcsak azért, mert a könyvkereskedelem történetében egy átmeneti — és a kutatásban elhanyagolt — típust képviselt, hanem talán személyében is, mint a magyarországi kultúra egyik szerény munkása egy veszélyekkel terhes korban.

EIN NEUSOHLER BUCHHÄNDLER IN DER MITTE DES XVI. JAHRHUNDERTS (ZUSAMMENFASSUNG)

In der Geschichte des ungarischen Buchhandels werden die Jahrzehnte nach der Katastrophe von Mohács (1526) von der einschlagigen Literatur als eine Periode des allgemeinen Verfalls bezeichnet. Die Verhältnisse in Neusohl (Besztercebánya), in dieser damals noch überwiegend deutschen Bergstadt an der Gran (Garam), ergeben aber ein anderes Bild. Ein Bürger dieser Stadt, namens Martin, verdiente nämlich seinen Unterhalt schon vom Beginn der 1530-er Jahre anfangen, durch die Befriedigung der Bücher- und Papieransprüche seiner Mitbürger. Diese Tatsache ist ein überzeugender Beweis der Entwicklung, die sich seit den Jahrzehnten vor Mohács vollzogen hatte; sie lässt nicht allein auf die Erscheinung des Buchhandels als eines selbständigen Berufs schließen, sondern deutet auch auf ein solches Anwachsen der Nachfrage nach Büchern, das auch in diesem ver-

hältnismässig engen Gebiet den Anspruch nach einem eigenen Buchhändler wachrief.

Sein Beruf sicherte dem Buchhändler Martin in Neusohl nicht nur einen anständigen Unterhalt, sondern verhalf ihm sogar zu einem materiellen und gesellschaftlichen Aufstieg. Innerhalb der stark differenzierten Gesellschaft der Stadt gehörte der Buchhändler zu den besser gestellten Mitgliedern der Mittelschicht. Ein schlagender Beweis für seinen wirtschaftlichen Aufstieg ist, unter anderen, der Umstand, dass er sein Haus, welches er auch zur Lagerung der aus Deutschland und vielleicht auch aus Polen eingeführten Bücher und Papierwaren benützte, in 1548 gegen ein besseres vertauschen konnte.

Was seinen Käuferkreis betrifft, so erfahren wir aus den Neusohler Rechnungsbüchern, dass der Stadtrat zwischen den 1530-er und 1560-er Jahren regelmässig Papierwaren und gelegentlich auch Bücher von ihm gekauft hatte. Wir wissen auch von einem Fall, wo die Fuggerschen Beamten ihn mit der Beschaffung einiger Bücher beauftragten. Seine übrigen Käufer kennen wir nicht, die kulturellen Verhältnisse und die Bücheransprüche der Stadt und ihrer Umgebung machen es aber wahrscheinlich, dass es deren nicht wenige waren.

Die Bücher, die er verkaufte, waren wohl zum grössten Teil Presseprodukte der Reformation. Hierauf ist nicht nur aus der Tatsache zu schliessen, dass die Einwohner der Bergstädte, von den 1530-er Jahren an, im wesentlichen bereits Lutheraner waren; wir besitzen auch einen direkten Beweis dafür. In 1559 wurden nämlich, aus Anlass eines auf die Rekatholisierung der Stadt gerichteten Vorstosses, die „ketzerischen“ Bücher des Buchhändlers Martin beschlagnahmt und konfisziert.

Die Tätigkeit des Buchhändlers Martin ist ein Zeugnis nicht nur für die allgemeine Entwicklung des Buchhandels, sondern auch — und hierin liegt ihre besondere Bedeutung — für das Vorhandensein eines Buchhändlertyps, von dem die Fachliteratur bisher nicht viel zu berichten wusste — er war nämlich ein Mittelding zwischen einem wandernden Hausierer und einem sesshaften Ladenbesitzer.